

Свою роботу А. Гіль та І. Скочилиас доповнили публікацією чотирьох документів мовою оригіналу: «Księga podatku stołowego eparchii łwowsko-halicko-kamienieckiej z lat 1680-1686», «Akta oraz przepisy soboru eparchii włodzimiersko-brzeskiej» від 1715 р., «Rejestr duchowieństwa oficjalatu (kryłosu) brzeskiego eparchii włodzimiersko-brzeskiej» від 1729 р., «Reguły soboru metropolitarnej eparchii kijowskiej», який відбувся в жовтні 1792 р. Також науковці уклали об'ємну бібліографію з теми дослідження, географічний та іменний покажчики, подали перелік ілюстрацій і карт. До книги додано її електронний варіант разом із багатим ілюстративним матеріалом з історії Київської метрополії та записом церковних піснеспівів у виконанні колективу «Кайрос».

Отже, сучасна історіографія збагатилась унікальними дослідженнями із церковної історії. Завдяки йому унійна проблематика стала однією з важливих тем міжнародного наукового дискурсу. Очевидно, що книга буде цікавою не лише фахівцям, а й звичайним читачам – чи то вірним Греко-католицької церкви, чи то представникам інших конфесій. Тому висловлюємо надію, що незабаром вона з'явиться в українському перекладі.

УДК 94(477.82)«15»(049.32)

Оксана Штанько

Українське повсякдення в документах

(рецензія на книгу «Українське повсякдення ранньомодерної доби : зб. док. – Вип. 1 : Волинь XVI ст. / НДІ українознавства МОН України)»*

Збірник документів стосовно українського повсякдення XVI ст. у волинському вимірі своєю появою завдячує колективу дослідників-упорядників у складі Владислава Безпалька, Миколи Висотіна, Мар'яни Кучерук та Юлії Чубик під керівництвом знаної й авторитетної дослідниці волинського ранньомодерну Ірини Ворончук. Означена книга, поза сумнівом, – украї необхідний інтелектуальний продукт сьогодення. Актові матеріали, що увійшли до збірки, підібрані й скрупульозно опрацьовані київськими палеографами в ключі одного з предметних полів-ареалів історичної (культурної) антропології – історії повсякдення. Виплекана свого часу представниками третього покоління французької спільноти «Анналів» (з-поміж них чи не найвиразніше – Фернаном Броделем, Жаком Ле Гофом, Емануелем Ле Руа Лядюрі та Марком Феро) «історія з людьми», «історія маленької людини», її побут, манери поведінки та спілкування, система морально-етичних цінностей, дозвілля та розваги, одяг на рівні пересічних і не зовсім мешканців «земли Волинское» яскраво й насичено промовляють до читача староукраїнською мовою актової документації луцьких, володимирських і крем'янецьких гродських і земських судів-урядів XVI ст. на сторінках рецензованого видання.

Висвітлення певних зауваг стосовно елементів повсякдення волинських мешканців раннього Нового часу – шляхтичів у суголоссі їхньої ієрархії, міщан та селян траплялося й дещо раніше. Так, місця поховань волинських князів означеного періоду висвітлила Наталя Яковенко [12]. Її учениця, Наталя Білоус, опублікувала низку заповітів луцьких міщан із розлогим інформативним коментарем [4]. Тексти «*актів останньої волі*» «*подъданнихъ его королевское мѣти мещанъ луцкихъ*» ситуативно вказують на облаштування міщанських домівок, предмети одягу, їхнє передання в спадок чи віддання як об'єктів застави тощо [4, с. 196–202]. Своєрідним продовженням означеної розвідки урбаністики стало дослідження місць поховань волинських міщан XVII ст. [5]. Хвороби й лікувальні практики на Волині за ранньомодерної доби висвітлила Ірина Ворончук [9]. Широкий обсяг проблем волинського повсякдення поданий авторкою в ґрунтовній монографії стосовно населення означеного регіону в демографічному, родинному та домогосподарському зрізах [7; 8]. Аргументоване дослід-

---

© Штанько О., 2015

* Українське повсякдення ранньомодерної доби : зб. док. – Вип. 1 : Волинь XVI ст. / НДІ українознавства МОН України, ЦДІА України, м. Київ, ГО «Центр досліджень та відродження Волині». – К. : «Фенікс», 2014. – 776 с., ілюстр. – (Серія документальних джерел).

ження епідемій на волинських теренах належить Миколі Висотіну [6]. Історичну конфліктологію в середовищі волинської шляхти представлено в науковому доробку Наталі Старченко [10; 11].

Безумовною ж родзинкою рецензованого видання є унікальна можливість, надана читачеві, самостійно осягати перипетії волинського щодення крізь призму автентичних документів. Публікації трьохсот двадцяти інформативних актів передують розлога вступна стаття Ірини Ворончук, у якій проаналізовано шлях виокремлення історії повсякденності в самостійну субдисципліну (с. 6–11), показано поступ у дослідженні українського повсякдення, наголошено на тих питаннях, які вже достатньо добре вивчені, та тих, що досі чекають на свого дослідника (с. 11–13). Указавши на безпосереднє джерело до студій повсякденності шляхетського, міщанського й селянського волинських соціумів – актових книг гродських і земських судів, – дослідниця висвітлила особливості функціонування тогочасної судової системи, завдяки продуктивній діяльності якої, власне, і накопичився автентичний документальний масив, опрацьований колективом упорядників й предметно вміщений у збірці. Перелік документів, що передують їх публікації, значно полегшує та уможливорює пошук конкретизованої інформації стосовно соціальної страти (шляхтич / міщанин / селянин), географії написання документа (Луцьк / Володимир / Крем'янець чи інші населені пункти трьох волинських повітів), визначеної проблеми (хвороби й епідемії / батьки та діти / шлюб і подружжя зрада / матеріальні й духовні цінності та ін.).

Науковою цінністю рецензованої книги є тексти документів, подані в хронологічній послідовності від 2 січня 1560 р. до 18 липня 1600 р. Уміщені в збірці акти, виявлені в 160-ти актових книгах, зосереджених в архівосховищі Центрального державного історичного архіву України в м. Києві у ф. 21 (Кременецький гродський суд), ф. 22 (Кременецький земський суд), ф. 25 (Луцький гродський суд), ф. 26 (Луцький земський суд), ф. 27 (Володимирський земський суд) та ф. 28 (Володимирський гродський суд), опрацьовані колективом упорядників, відтворені на основі едиційних засад і принципів згідно з методичними рекомендаціями стосовно сучасної передачі текстів, писаних чотири з половиною століття тому староукраїнською мовою. Скуппульозно-уважне опрацювання кожного з документів засвідчене підрядковими коментарями – поясненнями тих актів, що містять різночитання чи орфографічні помилки.

Обсяг проблем у контексті повсякденних практик загальноволинського (шляхетсько-міщансько-селянського) соціуму XVI ст., які вдається простежити, читаючи автентичні джерела, надзвичайно широкий. Мовою ранньомодерного документа свої невдоволення, проблеми та щоденні клопоти – побиття, пограбування, несплату належного боргу, тестаменти-духівниці, призначення опікунів для неповнолітніх дітей, втрати майна в часі татарських нападів чи шляхтича-сусіда, підпал мастків, інвентарі дворів шляхетських мастків, часто – у витончених і цінних деталях у своїх зверненнях до судових інстанцій озвучували як найбільші власники земельних латифундій – представники князівських родів Острозьких, Заславських, Збараських, Масальських, Четвертенських (Четвертинських), Пронських (наприклад документи №№ 12, 43, 58, 88, 89 та ін.), репрезентанти панських родів Боговигинів, Семашків, Сло-Малинських, Гулевичів, Словицьких, Загоровських, Кирдеїв (Кердеїв) Мильських (документи №№ 23, 59, 62, 66, 75, 109, 200 й ін.), заможна й середньозаможна шляхта в уособленні яскравих, а інколи суперечливих постатей із родів Козинських, Бокіїв-Печихвостських, Хом'яків-Смордовських (документи №№ 82, 136, 187, 235, 256 та ін.), так і малоземельна й безземельна шляхта, що часто виконувала службницькі функції при багатих шляхтянських родинах (документи №№ 119, 122, 123, 191).

Низка документів запропонованого читачеві видання стосується реалій селянського життя волинських теренів XVI ст. Упорядникам удалося виокремити й залучити до збірника промовисті акти, що свідчать про неоднорідність посполитого люду, поглиблення процесу сільської диференціації після реформи 1577 р., боротьбу шляхти за «робочі руки» селян, вирощувані в тому часі городні культури, домашню птицю та худобу (документи №№ 44–48, 98, 99, 128, 210, 264 й ін.), нищівні наслідки татарських набігів на волинські села (документи №№ 85, 92 та ін.) так само постають перед нами в контексті зізнань, скарг і протестів, унесених до судових актів інстанцій відповідних повітів.

Урешті, третьою, умовною категорією актів збірки є документальні матеріали, що своїм змістом охоплюють проблематику міського повсякдення Волині за ранньомодерної доби. Так, наприклад, конфлікти в містах поміж представниками різних етнічних спільнот (лише в Луцьку поруч із руси-

нами-українцями мешкали поляки, євреї, караїми й вірмени [1, арк. 11–11 зв., 18–18 зв., 20–20 зв., 39–40; 2, арк. 19 зв., 91–92 зв.]), і всередині спорідненого в етнічному сенсі міщанського та міщансько-шляхетського соціумів, серед причин яких, як видно, були грошові борги й речові цінності, використовувані як застава (№ 49, 228, 229, 230), образа гідності та честі, захоплення будинків і маєтностей тощо, попри офіційну сферу непорозуміння, виокремлює низку важливих нюансів міського життєвого простору – елементів облаштування житла, грошово-речового еквіваленту заможності, тенденцій тогочасної моди, харчових можливостей і преференцій тощо. Так, наприклад, скарга луцької міщанки Орини Щасної, подана до гродського уряду Луцька 22 лютого 1587 р. (документ № 188), про пограбування й привласнення її дому крем'янецьким земським суддею Антонієм Єловицьким проливає світло на «міщанські статки» та засоби «сховку» тих багатств. Перераховуючи особисті речі, луцька міщанка наголошувала, що зберігалися вони в «скрини великої» [3, с. 419]. Асортимент хатнього начиння скривдженої міщанки захоплює своїм різноманіттям: тут одяг (шуба із хутра лисиці, тканини, верхній жіночий одяг, срібний пояс, що слугував своєрідним гаманцем для грошей – «поесь сребраньи, в которомъ было чтыри грывны сребра», жіноча оксамитова шапка, тканка – пов'язка-обруч), атрибути побутового начиння (червоний килим, ткацькі сувої, тканини й рушники, перина, подушки); посуд (олов'яні миски, полумиски й тарілки, сільниця, приставка – різновид столового посуду, коновки та кварта – відповідники сучасних склянок і кухлів); елементи обладунків та зброї; спеції (перець і ладан). Та сама скарга свідчить про господарські споруди на території міського двору – комори, пивниці та пекарні [3, с. 420–421].

Крізь призму актової документації XVI ст. зрозумілішим і ближчим стає повсякдення магдебурзьких міст у контексті функціонування й діяльності магістратів – органів міського самоврядування, корпоративної чи осібної діяльності урядників, боротьби за владні повноваження. Важливо, що першопочатково стрункий та одноманітний формуляр статичного з точки зору серйозності й суворості щодо оформлення судовий / урядовий документ часто перетворювався на безцінне джерело не стільки політичної (історії влади), скільки соціальної історії в багатоманітності її елементів та проявів. Так, наприклад, боротьба за луцьке вйтівство між Василем Жоравницьким і Матвієм Малинським узимку 1581 р. та свідчення лентвійта, бурмистра й райців промовисто ілюструють людську безпорадність міських урядників та поспільства на тлі боротьби шляхтичів за прибутковий і впливовий вйтівський уряд: «Мы, деи, тепер, ажо блудные овцы без пастуха, не ведаем, хто у нас тепер воитом» (документ № 132) [3, с. 340].

Тексти публікованих документів подані упорядниками в супроводі яскравої низки ілюстрацій-вставок до книги – особистих печаток представників волинської шляхти, зображеннями із маргінесів актових книг (міщанка-єврейка, єврей-орендар, возний), кольоровими репродукціями портретів державців (Зигмунда I Старого, його дружини Бони С'форци, їхнього сина Зигмунда II Августа, Зигмунда III Вази, Стефана Баторія), видатних постатей того часу (князів Костянтина Івановича, Януша Васильовича та Олександра Васильовича з роду Острозьких), елементів побуту XVI ст. (вази, склянки, пічних кахлів, кухлів, кружок, тарілок, каблучок та сигнетів, монет, що перебували в обігу на Волині за ранньомодерної доби), сучасний і давній вигляд волинських міст – Луцька й Крем'янця та ін.

Рецензоване видання засвідчило можливість і необхідність науково-творчої співпраці дослідників-палеографів, яким під силу відчитати актові записи XVI ст., та художників, котра займаються реконструкцією одягу різних епох. Яскравим підтвердженням цьому став тандем істориків-упорядників збірки з талановитими митцями-реконструкторами – уродженцем Одеси Сергієм Шаменковим та його колегою, киянином Святославом Січинським. Реконструйоване на основі найперше документальних, а разом із ними – археологічних та зображальних джерел історичне вбрання знайшло своє безпосереднє відображення в книзі. Вдячний читач тут знайде репродукції зовнішнього вигляду пересічних і заможних селян, матиме змогу побачити, як виглядали й у що одягалися представники тогочасного шляхетського соціуму в різноманітті різних елементів одягання за тодішніми вподобаннями й модними тенденціями. Зразки одягу, відтворені за реконструкцією художників та вміщені у виданні, значною мірою наблизили читача до розуміння ціннісно-ментальної вартості вбрання крізь призму життєвих стратегій його власників – мешканців волинських теренів у ранньому Новому часі.

Урешті, збірник логічно доповнений науково-довідковим апаратом, у якому подано слова, що в мовно-письмовому відтворенні актових книг подавались у скороченому вигляді й під титлами,

умовні скорочення, застосовувані упорядниками, предметно-тематичним словником матеріальних реалій повсякдення, переліком назв і дат релігійних свят, іменним та географічним покажчиками, які, зі свого боку, надають книзі ще більшої цінності й значно полегшують роботу з опублікованими в ній актовими матеріалами.

Отже, вихід у світ збірки документів з історії українського повсякдення XVI ст., що започаткував «Серію документальних джерел» у його волинському втіленні, став суттєвим надбанням сучасної української історичної науки. Попри недавній час появи видання на інтелектуальному полі, книга вже викликала підвищений інтерес як у наукових колах, так і в середовищі волинських краєзнавців. Завдяки наполегливій праці порівняно невеликої корпорації істориків українського ранньомодерну, еліта й «маленькі люди» Волині стали значно ближчими для тих, хто живе на їхній малій Батьківщині чотирма століттями пізніше.

Джерела та література

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), ф. 23 : Луцький городовий магістрат, оп. 1, спр. 1, 183 арк.
2. ЦДАК України, ф. 25 : Луцький градський суд, оп. 1, спр. 8, 509 арк.
3. Українське повсякдення ранньомодерної доби : зб. док. Вип. 1 : Волинь XVI ст. / НДІ українознавства МОН України, ЦДА України, м. Київ, ГО «Центр досліджень та відродження Волині». – К. : «Фенікс», 2014. – 776 с., ілюстр. – (Серія документальних джерел).
4. Білоус Н. Заповіти луцьких міщан кінця XVI – першої половини XVII ст. / Наталя Білоус // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. – Луцьк : ВМА «Терен», 2011. – Вип. VII. – С. 191–204.
5. Білоус Н. «Тіло моє грішне, з землі взяте, має бути поховане за звичаєм християнським»: поховання волинських міщан у XVII столітті / Наталя Білоус // *Theatrum Humanae Vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. – К. : Laugus, 2012. – С. 296–308.
6. Висотін М. Епідемії як чинник втрат мирного населення Волині в період 1648–1657 рр. / М. Висотін // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. – Луцьк : ВМА «Терен», 2011. – Вип. VII. – С. 204–217.
7. Ворончук І. До проблеми чисельності людських втрат Волині внаслідок татарських нападів протягом XVI – першої половини XVII ст. / І. Ворончук // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. – Луцьк : ВМА «Терен», 2011. – Вип. VII. – С. 128–146.
8. Ворончук І. Населення Волині в XVI – першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники / Ірина Ворончук. – К. : Ін-т укр. археографії та джерелознав. ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. – 712 с.
9. Ворончук І. Про хвороби та лікувальні практики за ранньомодерної доби на Волині / Ірина Ворончук // Старий Луцьк : наук.-інформ. зб. – Вип. X : матеріали X ювілейної наук. конф. «Любартівські читання», м. Луцьк, 22–23 трав. 2014 р. – Луцьк : ФОП Сікачова В. А., 2014. – С. 165–178.
10. Старченко Н. «Одповіді» і «похвалки» між правовими приписами та повсякденними практиками (на прикладі Волині кінця XVI – першої половини XVII ст.) / Наталя Старченко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 15 : CONFRATERNITAS : ювіл. зб. на пошану Ярослава Ісаєвича / [відп. ред. М. Крикун]. – Львів : Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 2006–2007. – С. 298–306.
11. Старченко Н. Честь, кров і риторика. Конфлікт у шляхетському середовищі Волині (друга половина XVI–XVII століття) / Наталя Старченко. – К. : Laugus, 2014. – 510 с.
12. Яковенко Н. «Погреб тілу моему вибираю с предки моєми»: місця поховань волинських князів у XV – середині XVII ст. / Наталя Яковенко // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 20 : ACTES TESTANTIBUS : ювіл. зб. на пошану Леонтія Войтовича / [відп. ред. М. Литвин]. – Львів : Ін-т українознав. НАН України, 2011. – С. 784–808.